

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 321.001(36/4)

Yves Mény

*Government and Politics in Western Europe
Britain, France, Italy, West Germany*
(Comparative European Politics)

Oxford University Press, 1990, str. 367.

Prijevod s francuskog na engleski jezik
Janet Lloyd

U relativnom obilju politološke literature koja istražuje i analizira različite aspekte suvremenih političkih sustava još uvijek je nedovoljan broj znanstvenih radova koji se izravno odnose na komparativna istraživanja političkih sustava (političkih institucija, političkih pojava, političkih odnosa i političkih procesa), i to ne samo u nas već i u svijetu; ozbiljnih znanstvenih radova koji se bave tom problematikom ima malo.¹

Upravo zbog toga djelo francuskog profesora političke znanosti Yvesa Ménya, s Instituta za političke studije u Parizu (a predaje političku znanost i u Italiji i SAD), *Government and Politics in Western Europe; Britain, France, Italy, West Germany* izaziva veliki interes.

Ova knjiga je pokušaj da se sustavno i komparativno analiziraju institucije, politički procesi i odnosi u četiri evropske demokracije: u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Italiji i Zapadnoj Njemačkoj. Komparativni politički sustavi nezamislivi su bez komparativne (usporedbene) metode. Bitna pretpostavka kompariranja odnosno upotrebe komparativne metode jest komparabilnost odnosno usporedivost pojava koje se uspoređuju. To podrazumijeva da te pojave moraju imati neka zajednička svojstva koja omogućuju da ih

svedemo na istu vrstu, ali istovremeno ona moraju biti takva da ih međusobno razlikuju. Na primjer, uspoređivanje parlamenta pretpostavlja da su parlamenti zakonodavni organi (na osnovi funkcionalne podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), ali i da se istovremeno razlikuju, na primjer, po svojim ovlaštenjima, strukturi ili odnosu prema egzekutivi itd. Polazeći od tih pretpostavki, moguće je uspoređivati parlamente (ili neke druge institucije vlasti, političke partije itd.) u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Italiji, Zapadnoj Njemačkoj.

Komparativnim istraživanjima u oblasti političkih sustava može se pristupiti ili tako da se na osnovi prethodno utvrđene klasifikacije istražuje sustav po sustav u svojim osnovnim elementima, a rezultati sintetiziraju na taj način da svaki politički sustav koji se proučava predstavlja zasebnu cjelinu. Međutim, proučavati se mogu pojedinačno pojedini elementi političkih sustava (na primjer institucije, političke partije, itd.), a rezultati se ne iskazuju prema njihovom sustavu već prema elementima koji se onda mogu uspoređivati. Profesor Mény opredjeljuje se za drugi način primjene komparativne metode koju kombinira s sociološkim, historijskim ili drugim metodama kako bi što temeljitije utvrdio, analizirao i interpretirao sličnosti i različitosti između pojedinih elemenata različitih političkih sustava u cilju što boljeg razumijevanja temeljnih procesa koji prelaze institucionalni formalizam.

Knjiga *Government and Politics* sadrži uvod i devet poglavlja. U uvodnom dijelu autor najprije definira ciljeve i metode istraživanja komparativne politike te daje ostale elemente neophodnog teorijsko-metodološkog opredjeljenja predmeta. Njegovo je polazište da četiri zapadnoevropske demokracije koje se nalaze u samom fokusu analize — Velika Britanija, Francuska, Italija i Zapadna Njemačka — međusobno razlikuju. Francuska i Velika Britanija imaju preko dva stoljeća dugu demokratsku tradiciju razvoja. Međutim, Zapadna Njemačka i Italija iskusi su kraće prekide demokracije prije nego što su uspostavile suvremene republikanske sustave vlasti. Ali, s druge strane, između Velike Britanije i Francuske postoje mnoge

¹ Za razliku od Velike Britanije i SAD, u Francuskoj je komparativni studij političkih sustava nerazvijeno područje te se, po Ményovoj ocjeni na prste jedne ruke mogu nabrojati istraživači koji se bave ovom problematikom.

² Knjiga je napisana u vrijeme postojanja dvi-ju njemačkih država.

očigledne razlike. Dok je Velika Britanija model stabilnosti i kontinuiranog razvitka, Francuska je od 1789. iskusila gotovo sve moguće oblike vladavine. Francuski politički sustav je produkt revolucije, britanski politički sustav ima iza sebe dugo razdoblje razvoja koji je tekao postupno i kontinuirano više stoljeća praćen progresivnim promjenama. Britanija je ujedno i primjer koji pokazuje da je moguće uspostaviti demokraciju a da se istovremeno ne raskida s monarhijskim oblikom vladavine. Institucije ovih zemalja kao i njihove tradicije duboko su prožeti prošlošću. Različitosti u organizaciji i funkcioniranju najvažnijih instituta političkih sustava kao i u organiziranosti različitih interesa i političkih partija nisu samo rezultat specifičnih historijskih i drugih uvjeta razvitka ovih zemalja već i specifičnih političkih kultura i subkultura svake pojedine zemlje. Međutim, te razlike nisu prepreka komparativnom studiju, bez obzira na to što ih one razdvajaju. Evropske demokracije, po ocjeni autora, posjeduju zajednička svojstva koja ih ujedinjuju, a to su: afirmacija pluralizma (u ekonomskoj, socijalnoj i političkoj sferi), specifični izborni mehanizmi, zatim podjela vlasti te vladavina prava i konstitucionalizam. Prihvaćanje i priznavanje političkog pluralizma implicira organiziranu konkurentnost, koja se manifestira kroz izborne kompeticije i prihvaćanje njenih konzekvencija — političkih i institucionalnih. Princip podjele vlasti (kako horizontalno/funkcionalne tako i vertikalno/teritorijalne) shvaćen kao instrument ograničenja temeljni je princip i kamen temeljac na kojem počivaju sve zapadne demokracije, iako ni u jednoj od njih taj princip nije interpretiran na istovjetan način. Ovisno o političkom sustavu, princip »ograničenja i ravnoteže« ima veću ili manju ulogu u političkom sustavu određene zemlje, ali on je uvijek središnje pitanje u strukturi ustava svake zemlje.

U prvom dijelu knjige Mény jezgrovito analizira odnose između politike i društva te ukazuje na različite podjele i raskole prisutne u četiri proučavane evropske demokracije.

U drugom i trećem poglavlju istražuje se porijeklo i načini odnosno oblici izražavanja pluralizma kroz političke partije, i interesne grupe. Naglašavajući važnost političkih partija kao temeljnih institucija pluralističke za-

padne demokracije i bitnih elemenata političkog sustava, autor ih detaljno analizira kroz širok spektar ideja i vrijednosti, kroz razne asekte institucionalizacije i organizacije te kroz njihove temeljne funkcije, nalazeći uvijek teorijski oslonac u Duvergeru, La Palombari, Jandai, Michelsu, Sartoriju i drugim teoretičarima političkih partija.

U nastavku rada autor analizira djelovanje interesnih grupa koje se javljaju kao konstitutivni element političkog sustava i akteri u procesu donošenja odluka. Riječ je o interesnim grupama koje na jedan ili drugi način ulaze u međusobne odnose s državnim institucijama ili političkim partijama koje su uključene u borbu za osvajanje vlasti ili njeno vršenje. Osobitu pažnju Mény je posvetio mjestu i ulozi velikih i moćnih ekonomskih interesnih organizacija u četiri zapadne demokracije koje imaju specijalne međusobne odnose i veze s organima vlasti, osobito u procesu donošenja odluka, a to su: konfederacije poslodavaca, sindikati i poljoprivredne organizacije. Analizirajući djelovanje interesnih grupa, Mény pokazuje — a to je i praksa potvrdila — da su najpogodnija mjesta za vršenje utjecaja ranije bili parlamenti, ali da sa slabljenjem političkog utjecaja parlamenata i pomicanja težišta vlasti, ta uloga sve više pripada egzekutivi i administraciji i drugim organima koji imaju značajnu ulogu i utjecaj na proces donošenja odluka. Autor pokazuje i obrnuti proces tj. utjecaj državnih organa na djelovanje interesnih grupa. U tom kontekstu on izlaže i najpoznatije kritičare »teorije grupa«.

Izbori kao univerzalno prihvaćeni instrument i osnova konstituiranja političkog predstavništva te tipologija izbornih sustava u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Italiji i Zapadnoj Njemačkoj predmet su četvrtog dijela knjige. U daljnjim odjeljcima svoje knjige (poglavlje 5, 6 i 7) Mény vrlo kompetentno analizira mjesto parlamenata, vlada i centralne administracije u četiri zapadnoevropske demokracije. Polazeći od skupštine kao simbola predstavničkog sustava i kolegijalnog organa kroz koji se izražava volja sviju ili dijela populacije, autor smatra da je ona nerazdvojiva od leberalnih demokracija jer sve su oko nje konstruirane. Zato svaki napad na organizaciju, sastav ili funkcioniranje predstavničke skupštine napad je protiv de-

mokracije. I dok je temeljno mjesto parlamenta u demokratskoj simbolici neosporno, ipak su njegova stvarna uloga i politički utjecaj sve više sporni. Naime, nije mali broj istraživača koji sve više ukazuju da stvarna uloga i politički utjecaj suvremenih parlamenta opada u posljednja nekoliko decenija. Autorova je, međutim, teza — a on je potvrđuje detaljnom analizom — da se suvremeni parlamenti mijenjaju i evoluiraju prolazeći kroz značajnu transformaciju koja je prije svega rezultat adaptacije na nove političke i socijalne uvjete koji se stvaraju u zapadnim demokracijama. Posve je pogrešno uspoređivati stvarnu ulogu i politički utjecaj današnjih parlamenta s »idealnim« modelom iz prošlosti, ako je on uopće ikada i postojao.

U teoriji i praksi tri su bitne funkcije parlamenta: reprezentacija, odlučivanje i kontrola nad egzekutivom. Suvremeni parlamenti i danas sudjeluju u vršenju svojih bitnih funkcija, ali je stupanj u kojem oni imaju ulogu značajnog faktora nejednak. Svaka od navedenih parlamentarnih funkcija prolazi značajne promjene unutar svake zemlje. Reprezentacija je i danas najznačajnija funkcija parlamenta. Štoviše, oni su rijetko kada bili više reprezentativna tijela nego što su to danas. S druge strane, dok je ranije parlament stvarno bio središte političke moći, gdje su se donosile najvažnije odluke i stvarala politika koju je egzekutiva morala provoditi, danas je parlament politički forum gdje se samo raspravlja o određenoj politici, koja je stvar drugdje, a ne u parlamentu. To svakako predstavlja veliki izazov za demokraciju jer parlament je još uvijek demokratska institucija putem koje se ostvaruje politički utjecaj izbornog tijela. Točno je da su mnogi zakonski prijedlozi koji danas prolaze kroz parlamentarnu proceduru pripremani u egzekutivi. I dok su se u prošlosti parlamenti mogli definirati kao tijela odgovorna za stvaranje zakona, danas ih je mnogo točnije smatrati instrumentima za pretvaranje nacrtu zakona u pisane zakone. Vlast parlamenta u procesu donošenja odluka ne leži u iniciranju ili blokiranju zakona, već prije svega u njihovoj reviziji odnosno u »ponovnoj preradi« nacrtu zakona koji su pripremani izvan parlamenta. Parlament, međutim, posjeduje druga sredstva utjecaja, kao što su, na primjer: stavljanje amandmana, vršenje pritisaka kroz većinsku partiju ili koaliciju, mobilizacija

javnog mišljenja i slično. Profesor Mény, a i velik broj drugih istraživača, slaže se s ocjenom da opada funkcija ili ovlaštenje kontrole parlamenta nad egzekutivom. Prenošenje vlasti s legislative na egzekutivu posljedica je sve veće nesposobnosti parlamenta da se uhvate u koštac s kriznim situacijama, a posebno se složenim razvojem »države blagostanja«. Dok su ranije parlamenti bili moćne institucije oni *nisu* istovremeno bili i demokratska tijela koja bi savršeno vršila svoju primarnu funkciju reprezentacije (zbog postojanja ograničenog prava glasa, trulih grofovija, izborne korupcije, raznih pritiska). Međutim, kad su ostvarili demokratski karakter, njihova stvarna uloga i politički utjecaj u nekim aspektima »opadaju«. Sve u svemu položaj i uloga parlamenta u suvremenim demokracijama ne smije se preuveličavati kao što to prvenstveno iz strateških razloga čine neke političke grupacije, ali se isto tako ne smije niti pocijeniti. Parlamenti su danas više nego ikada u prošlosti reprezentativna tijela i forum političkog života par excellence. U većini političkih sustava Zapadne Evrope oni su još uvijek mjesto odakle se regrutiraju članovi vlade. Po ocjeni Ménya »inputi« parlamenta ne mogu se reducirati samo na »prolaženje« prijedloga zakona ili njegovo prihvaćanje. Parlamenti se danas uključuju na raznim stupnjevima svoje aktivnosti u rasprave i pregovore s egzekutivom legislativnim prijedlozima tako da ni jedna vlada ne može u stvari ignorirati savjete i mišljenja članova parlamenta, čak ni onda kad su prijedlozi pripremani u vladinim departmanima. Isto tako važno je istaknuti da danas parlamenti kontroliraju egzekutivu putem javnog mnijenja, koje nikada ranije nije imalo tako značajnu ulogu kao danas. Uz podršku javnog mnijenja i njegovim usmjeravanjem parlament danas igra novu ulogu. U stvari parlamenti su danas u suvremenim demokracijama »višestruko svrhovite« organizacije čiji se utjecaj nipošto ne može ograničiti na »zatvoren prostor formalne političke arene«.

Međutim, središnji element političkog sustava danas postaje egzekutiva. Analizi egzekutive i razlozima koji su je doveli u središnju poziciju autor posvećuje sedmo poglavlje svoje knjige. Na kraju knjige autor analizira ustavne sudove kao važnu protutežu i pokazuje da se oni ne mogu reducirati

na politička tijela, ali i da se njihove funkcije ne mogu ograničiti na čisto pravnu prirodu.

Već iz ovog kratkog prikaza Ményeve knjige vidljivo je da se radi o značajnom prilogu proučavanju komparativnih političkih sustava u Zapadnoj Evropi. Knjiga je veoma dobar primjer analize koja, veoma sustavno i logično, povezuje elemente teorijskog i empirijskog omogućujući tako lakše praćenje složenih problema političkih sustava. Međusobnim uspoređivanjem pojava autor otkriva njihov pravi smisao i suštinu, pronalazeći sličnosti i razlike svojstvene političkim sustavima koji se nalaze u središtu njegova istraživačkog interesa. Međutim, kao i u svakoj komparativnoj analizi političkih sustava u kojoj se polazi od proučavanja pojedinačnih elemenata (što omogućuje dublje upoznavanje sa svakim pojedinim elementom), gubi se uvid u cjelinu svakog sustava. No bez obzira na to, knjiga je veoma značajno i inspirativno djelo za sve one koji istražuju političke sustave komparativnom analizom ili žele komparativnim proučavanjima obogatiti svoje poznavanje političke prakse i političke kulture drugih zemalja.

Štefica Deren Antoljak

Recenzija

UDK 316.334.3:329.11

Andelko Milardović

Nova desnica?

Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1990.

Svojim istraživanjima *suвременog konzervativizma i nove metapolitičke desnice* Andelko Milardović je izvršio pionirski prodor u jednu u nas potisnutu tematiku. Stari ga je komunistički poredak u svojoj viziji reda vrijednosti ignorirao kao nevažnog epizodistu koji istražuje i izvještava o fenomenima koji nas se ne tiču. U novom demokratskom poretku Milardović će se suočiti sa zbiljskim zastupnicima konzervativizma i nove desnice.

Postoji u žargonu sintagma *destra nova*. Po čemu se ona razlikuje od stare ili tradicionalne desnice? Razlikovanje nije teško. Tradicionalna desnica je jednoznačno antili-

beralna i antigradanska i kao takva politička; nova desnica historicistička i u tom smislu metapolitička, ili nadpolitička, elitistička, ksenofobična... Stara je desnica bila antigradanska, nova desnica je pokret građanstva samog koje preuzima vrijednosti starih klasa i tako romantički sebi pripisuje povijesne zasluge, porijeklo i vrline koje nema, niti može imati: *to je historizam*. Desne struje građanstva sebi pripisuju funkciju izvršenja naloga one povijesti u kojoj ne samo da građanstvo nije sudjelovalo već koju je izravno srušilo u velikim građanskim revolucijama. Staro je građanstvo bilo izravno antihistoričko i antitradicionalističko, dok je današnja nova desnica upravo tradicionalistička i historičistička. Pa ipak, građanstvo nije u svemu antitradicionalističko. Ono je znalo spasiti i univerzalizirati najvredniju tekovinu prethodne tradicije, naime, izvanpolitički pučki govor. Dizanjem narodnog govora do razine univerzalnog medija i do umjetničkog izraza građanstvo je sebi pribavilo duhovnu legitimaciju nasljednika one povijesti u kojoj, kao niži stalež, nije politički sudjelovalo. Ta duhovna legitimacija govorom, iako ateistička i prosvjetiteljska, ipak je veoma nalik velikom povijesnom prijelazu *Starog* plemenskog, krvnog u *Novi zavjet* ljubavi i duha. Nekoliko riječi uz etimologiju pojma građanin. Riječ građanin nije izvedena iz riječi grad, nego iz riječi *burgensis*. *Burgensis*, kako su ih od 12. stoljeća na dalje nazivali u gradovima sjeverne Italije, bili su stanovnici predgrada (Vorbürg), a mi smo ih nazivali dotepenci. Pred zidovima starih feudalnih utvrda izgradili su oni svoje štacune i tražili od plemstva zaštitu od pljačkaša i razbojnika, a za uzvrat plaćali poreze i druge namete.

Danas već klasični kritičar liberalizma Carl Schmitt, inspiriran de Maistreom i Donosom Cortesom, kritizira građanstvo starih aristokratskim argumentima. Ti su argumenti tako frapantno slični nama, dakako, bolje poznatom komunističkom antiliberalizmu da će ih laik pomiješati. Saslušajmo Schmittove antiliberalne argumente derivirane sa stajališta aristokratskih političkih interesa. Citati potječu iz Schmittove studije *Politische Theologie* iz 1934. godine, u kojoj Schmitt proširuje i jasnije artikulira teze izrečene u manjoj studiji iz 1922. godine ista naslova.

»Klasa koja svu političku aktivnost premiješta u govore, u tisak i parlament nije došla vremenu socijalnih borbi« (str. 75).

»Liberalna buržoazija želi Boga ali on ne bi trebao biti aktivan; ona želi monarha, ali on bi trebao biti nemoćan; ona zahtijeva slobodu i jednakost a ipak je za ograničenje izbornog prava na posjedničke klase, kako bi obrazovanosti i posjedu osigurala nužni utjecaj na zakonodavstvo, kao da obrazovanost i posjed daju pravo na tlačenje siromašnih i neobrazovanih ljudi; ona je odstranila aristokraciju krvi i obitelji, a dopušta besramnu vladavinu novčarske aristokracije koja je najgluplja i najprostija forma aristokracije; buržoazija ne želi ni suverenitet kralja, ni suverenitet naroda. Što ona stvarno hoće?« (str. 76).

»... mržnja prema kralju i aristokraciji tjera liberalnog buržuja u lijevo; strah za svoj posjed kojim prijete radikalna demokracija i socijalizam tjera ju opet u desno, u moćno kraljevstvo čija bi ga vojska mogla štiti; tako se koleba među svoja oba neprijatelja i htio bi oba prevariti« (77).

»Odavno se zna da ideja liberalnih prava slobode potječe iz sjevernoameričkih država« (79). Otuda današnji antiamerikanizam!

»Liberalnu buržoaziju se može odrediti kao *una clase discutidora*... Liberalizam diskutira i mešetari o svakoj političkoj pojedinosti, pa bi tako i metafizičku istinu htio razvodniti u diskusiji. Bit liberalizma je pregovaranje, iščekujuća polovičnost koja se hrani nadom da je konačni sukob, krvavu odlučujuću bitku, moguće preobraziti u parlamentarnu debatu i zatim vječnom diskusijom vječno suspendirati« (80).

Ovo su klasične teze starog političkog antiliberalizma. Iza tih teza kao politička snaga kroz čitavo 19. stoljeće, barem u Njemačkoj, stoje aristokracija i crkva. Tek s padom Wilhelmskog carstva ostvaruje njemačko građanstvo adekvatan oblik svoje političke države, koju nakon kratka vremena opet gubi s fašizmom i Hitlerom. Zbiljska aristokracija krvi je zbiljski politički protivnik dotepe-načkog, kozmopolitskog američanskog, hibridnog građanstva. Na kraju i građanin Karl Marx je također, i u prvom redu, kritičar zemljoposjedničkog plemstva, a ne poduzetničkog industrijskog građanstva.

Toliko u natuknicama o staroj desnici. Ta je stara desnica izgubila svoje socijalne reprezentante. Plemstvo je izumrlo, a i biskupi su pučkog porijekla.

Nova desnica ima u dvadesetom stoljeću svoja dva jasno razlučena razdoblja: fašističko i postfašističko. I fašistička i postfašistička desnica su genuino građanski pokreti. Aristokracija tu više nema nikakvu ulogu. Hitler je do poniženja instrumentalizirao pruski zemljoposjednički sastav generalštaba i sam vodio njemačke armije u propast.

Fašistička desnica usmjerena je izravno na osvajanje državne vlasti i organizaciju čvrstog državnog poretka bez demokratskih i parlamentarnih posredovanja. Za nju važi Goebbelsovo određenje demokracije: »Narod je prozreo ispraznost formalne odnosno posredničke demokracije i njenog legaliteta. Na mjesto posredničkog formalnog legaliteta treba stupiti oplemenjena demokracija (veredelte Demokratie), u kojoj je isključeno da se pomoću parlamentarnog posredovanja izbrise zapovjednička narodna volja« (citirano prema H. Lübbe, *Die Aufrichtigkeit der Geschichte*, str. 98).

Klasični fašizam s idejom korporativne države, ali i onaj njemački nacionalni socijalizam predstavljaju kao građanski pokreti očitovanje građanskog dotepe-načkog historizma. Talijanski fašisti smatraju se nasljednicima rimskih patricija, njemački, naravno, germanskih pogana, kao da su patriciji i pogani snovali organizirati industrijsku državu.

Fašizam je historizam jer fašisti sebi pripisuju zasluge bivših historijskih klasa i proglašavaju se nastavljačima njihova djela. U tom smislu se aristokracija krvi, koja pripada srednjovjekovnim i starim zajednicama krvnog srodstva, transformira u takozvanu aristokraciju naroda ili aristokraciju masa. Narod je zajednica krvnog srodstva, kao što su, recimo, Hohenzollerni bili krvno povezani klas. Biti Nijemac u devetom koljenu, sa svim potrebnim dokazima, samo je historičistička, ideološka aplikacija redoslijeda nasljednog prava na krunu ili imanje u feudalnim zajednicama krvnog srodstva, kao historijski autentičnoj aristokraciji krvi.

Milardovića u njegovoj knjizi zanima samo nova, postfašistička desnica, a ona se posve odlučno odupire svakoj tendenciji njezina

povezivanja bilo sa starom, aristokratskom, bilo s fašističkom desnicom. Ona je u izrazu apolitična ili metapolitična.

»Destra nova« je kulturni pokret. Milardović naglašava da nova desnica djeluje u prvi mah nadpartijski i odustaje od izravne borbe za moć. Ona rat vodi u području ideja, jer vjeruje da onaj koji njima gospodari, može kasnije lako preuzeti i političku vlast. Nešto starija Heideggerova pretenzija o vodenju voda odnosno vođe Bazileusa, kako piše Schmittu, misleći na Hitlera, ovdje je strateški i taktički razradena. Osnovna obilježja nove desnice su antikomunizam, anti-liberalizam, antikapitalizam, antitehnicizam i, dakako, antiamerikanizam.

Određujući tako svoje protivnike, nova desnica zapada u teškoće s historizmom. Historizam je, kako smo pokazali, građansko svojatanje one povijesti kojoj građanstvo nije pripadalo. Ali politizacija povijesti izravno ugrožava san nove desnice u velikoj Evropi u granicama Rimskog Carstva. Politizacija povijesti mogla bi razoriti francusko-njemačko-englesko prijateljstvo. Inzistirati na jedinstvenoj Evropi mimo njene ekonomske, dakle, kapitalne povezanosti, moguće je isključivo na rasističkim osnovama. Rasizam je natpovijesna i istovremeno nadkapitalistička razina apstrakcije i ona služi za podlogu ideje velike Evrope u neodesničarskom konceptu. Milardović zaključuje: »Evropski socijalizam je treći put uspostavljanja nove globalne zajednice između liberalnog kapitalizma i 'neprirodnog socijalizma', naime, totalitarizam. Evropski narodni socijalizam je evropska narodna zajednica tj. savez evropskih naroda. To je zajednica utemeljena na solidarnosti i hijerarhiji elite i mase. Vladari evropskog poretka nove zajednice 'Velike Evrope' bili bi intelektualci« (117).

Nova desnica razlikuje se od prethodne, fašističke, prvenstveno svojim antipopulizmom. Ona je intelektualistička i elitistička. Naravno, ona je protivnih svakog političkog liberalnog pluralizma. Svaki pluralizam slabi naime jedinstvo narodne volje, ali i konzistenciju svake teorije. Jedinstvo mnoštva takve je logičke prirode da je zamislivo samo kao mnoštvo unutar jednog jedinstvenog načela.

Fašistička i nova, postfašistička desnica bez sumnje su građanski pokreti usmjereni prema osvajanju državne vlasti i putem te

vlasti uspostavljanja djelotvorne kontrole nad kapitalom.

Nova desnica je građanski pokret koji je, jednako kao i ljevica, usmjeren protiv životnih temelja samog građanstva, naime, protiv konkurentske pluralističke kozmopolitske kapitalne organizacije građanske reprodukcije života. U tome leže povijesne granice svakog lijevog i desnog radikalizma. Pritom ostaju kao neza-ključene teme razgovora slijedeća pitanja:

Prvo: Da li moderna mikroelektronska tehnologija omogućuje totalnu dominaciju moderne države nad kapitalskom privredom? Ako omogućuje to bi značilo da je tradicionalna konkurentska kapitalistička privreda kao temeljna djelatnost građanstva povijesno dokrajčena.

Drugo: Smije li se još uvijek građanski životni mehanizam promatrati isključivo kao poprište sukoba između proizvođačkog građanstva i njegovih duhovnih desnih, odnosno lijevih oponenta koji kao intelektualni pokreti ugrožavaju logiku građanske reprodukcije, s težnjom teoretske duhovne intelektualne preobrazbe građanskog proizvodnog mehanizma. Nije li iz redova današnjeg reformiranog liberalizma pokazano da postoji i treće sfera građanskog života s onu stranu privrede i duhovnog života, naime, sfera politike koja kao samosvojni medij odnosa među građanima osigurava prostor koji djelotvorno može spriječiti tehničko-proizvodnu i kulturno-teoretsku uniformizaciju građanskog života. Politički život nije, naime, materijal lijeve ili desne duhovne pregrade, niti materijal tehničke dominacije, već posjeduje medijska svojstva koja mu osiguravaju da život građanstva ne izgubi one kvalitete odnosa koji se ne mogu reducirati na kliše verbalno konstruiranih i logički manipuliranih medija, ili pak strukture tehnički vodenog ponašanja. Riječju, političko ima svoj poseban prostor u vanliterarnim i van-tehničkim oblicima odnosa, čiju kulturu nazivamo *političkom kulturom*, političkim iskustvom, političkim etosom, političkim načinom rješavanja pitanja koja ni na koji drugi način nije moguće riješiti. Političko je polje u najvećoj mjeri oslobođeno historicizma i tehnicizma, mada ih dakako priznaje.

Milardovićeva studija deficitarna je upravo u ovom pratećem izvorno političkom tenoru. Njegova kritika desnice ne potječe

iz uvida u političko, već iz osvještavanja loših povijesnih iskustava s historicističkom ideološkom desnicom i njenim vrhovnim vrijednostima: čvrstim organicistički, ili hijerarhijski organiziranim poretkom, s jakom državnom kontrolom kapitala, s kulturom obitelji koja baš kao građanska, skoroevička i bastardna teži čistoći krvi u preživjelom aristokratskom smislu. Milardović svakako pretjeruje; te snage danas nisu vodeće u Evropi, niti bi s njima na čelu Evropa imala ikakve šanse. Autentične povijesne potencijale građanske klase nije moguće jačati ideološkim *remakeom* feudalnog poretka: regionalizmom; eugentikom, nominalističkim skepticizmom nasuprot svake realističke općenitosti. Povijest Zapada, kao hambar riječi i zapisa, arheoloških nalazišta i galerija slika, nije tehnički naert na temelju kojega bi bila moguća rekonstrukcija stare Evrope. U historijskom sjećanju zapadnog čovjeka, današnjeg građanina, sačuvano je samo ono što je poticalo njegov životni poriv. Sve drugo odnio je vjetar, ili egzistira u tekstovima i ruševinama. Nedostaje previše ne samo materijalne već i duhovne građe da bi se mogla rekonstruirati stara predgrađanska Evropa. Topografski rečeno, građanstvo se nalazi na točki of no return. Od historicizma žive samo marginalni pokreti. Svoje protivnike u povijesnom smislu te riječi građanstvo proizvodi u suvremenom pogonu informacijske revolucije. Ona će svakako dekontekstualizirati građanski životni *nagon za bogaćenjem* po svaku cijenu i građansku *zavist* kao temeljni oblik građanskog resentimana, i otkriti neko drugo »bogastvo« za koje je vrijedno živjeti na Zemlji.

Davor Rodin

Recenzija
UDK 316.323.72

Adolf Dragičević

Suton socijalizma

(Kraj masovnog društva)

August Cesarec, Zagreb, 1989, str. 568

Znanstvena studija A. Dragičevića *Suton socijalizma* (Kraj masovnog društva), koja je objavljena sredinom prošle godine predstavlja pravo remek djelo iz područja ekonom-

skih i društvenih znanosti, jer je svojim sadržajem anticipirala demokratske revolucije u socijalističkim zemljama, osobito Istočne Evrope, uključujući i Jugoslaviju, a istovremeno otvorila procese izgradnje jednog novog demokratskog društva u čijem je središtu čovjek kao slobodna individua.

Demokratska kretanja u socijalističkim zemljama doveli su do revolucionarnih promjena u pogledu demokratizacije društvenog razvoja, koje su do jučer bile nezamislive; U evropskim i svjetskim razmjerima napušta se doktrina ograničenog suvereniteta i reafirmira »praško proljeće« iz 1968. godine, došlo je do demokratskih revolucija u istočnoevropskim zemljama, koje su gotovo kroz noć izvršile prevrat i dovele do kraja birokratsko-etatički socijalizam temeljenog na principu masovnog društva. Otcijepile su se i proglasile nezavisnost baltičke zemlje iz okrilja SSSR-a, demokratska kretanja se i dalje odvijaju u Kini, iako su prošle godine vojskom zaustavljena na Tian An Menu, došlo je do promjena i otvaranja u Albaniji, a u Jugoslaviji je u toku demokratizacija koja se osobito izražava u netom provedenim slobodnim tajnim izborima u Sloveniji i Hrvatskoj, a do kraja godine bit će izvedeni i u drugim republikama i autonomnim pokrajinama.

Radi se o svojevrsnoj »perestrojci« socijalističkog društva, koja je otpočela u Jugoslaviji šezdesetih godina, ali je zaustavljena; puni je zamah dobila Gorbačovljevim potezima u SSSR-u.

U svim istočnoevropskim zemljama došlo je do promjene vlasti, a naročito do promjena lidera koji su do jučer, kao pravi despoti, bili nepromjenljivi; na povijesnu pozornicu došli su novi ljudi i novi državnici, koji su do jučer bili u opoziciji »socijalističkim režimima«. To su pretežno vrlo obrazovani ljudi, tako da se može govoriti o svojevrsnoj revoluciji inteligencije koja je došla i preuzela vlast; sve dosadašnje ideološke-političke vrijednosti boljševičkog dogmatskog socijalizma su odbačene, a uvedene su nove i utvrđeni novi pravci i perspektive društvenog razvoja na osnovi izgradnje demokratskog političkog pluralizma i tržišne ekonomije.

Znanstvena studija A. Dragičevića pisana je godinu i više dana prije od tih političkih zbivanja, ali ih je ona predvidjela, što je potvrda njenih vrijednosti kao i znanstvenih me-

toda primijenjenih u istraživanju. U tom kontekstu ova znanstvena studija predstavlja vrhunac autorova znanstvenog opusa u čijem je fokusu suvremena znanstveno-tehnološka revolucija društvene promjene, te anticipiranje budućeg razvoja u svjetskim razmjerima i u našoj zemlji.

Ova studija je rezultat dugogodišnjeg i kontinuiranog istraživanja teorije i prakse suvremenog svijeta, koje je A. Dragičević objavljivao u niz svojih radova, ali ovaj predstavlja, na neki način, znanstvenu sintezu svih dosadašnjih istraživanja.

Nju autor naglašava u samom početku svoga rada: »Sadašnjost može razumjeti samo onaj tko shvati da svijet koji nastupa nije više nastavljanje prošlosti, te da stoga od nekadašnje učiteljice života nema što naučiti, što bi se moglo iskoristiti i primjenjivati u budućnosti«. (str. 5.)

Prema mišljenju A. Dragičevića uslijed znanstveno-tehnološke revolucije na početku 20. stoljeća počinje u svjetskim razmjerima napuštanje tradicionalnog klasnog društva s oslobođenjem radničke klase i započinje faza ekonomskog oslobođenja rada. Autor je u svojoj studiji primijenio Marxov metod ekonomske analize (iz prvog toma »Kapitala«). U tom pogledu treba istaći da Marxova analiza radanja, uspona i propadanja kapitalizma, tj. cjelokupna geneza kapitalističkog društva nije počivala na političkim revolucijama, nego je korijen i ishodište društvenog razvoja kapitalizma u proizvodnim snagama i njihovom konstantnom revolucioniranju. Analogno tome A. Dragičević u ovoj studiji isti metod promjenjuje na nastanku, usponu i sumraku socijalizma na osnovi razvoja proizvodnih snaga pod utjecajem znanstveno-tehnoloških razvoja. Razvoj socijalizma, njegov uspon i suton u svjetskim razmjerima autor najneposrednije istražuje kroz četiri znanstveno-tehnološke revolucije i njihov utjecaj na razvoj proizvodnih snaga. Otuda sasvim ispravno zaključuje da je uslijed znanstveno-tehnoloških revolucija: industrijske, elektromehanizacijske, informatičke i znanstvene revolucije došlo do uspona, zatim zrelog socijalizma sredinom našeg stoljeća i njegovom propadanju (sumraku) u svjetskim razmjerima unatoč nastojanjima svih subjektivnih snaga koje bi to htjele zadržati.

Znanstvena studija A. Dragičevića sastoji se od tri velika dijela, koja su međusobno povezana, ali različito zaokupljena načinima i odnosima proizvodnje kolektivističkog tipa socijalističkog društva. I zaista je velika šteta što pojedini dijelovi nemaju posebne naslove, koji bi izrazili njihove specifičnosti i time studiju učinili bližom čitaocu.

Prvi dio je najzanimljiviji i sigurno znanstveno najvredniji; autor na osnovi historijsko-materijalističkog metoda prezentira cjelovito genezu socijalizma kao svjetskog procesa, analizirajući njegov uspon, zreću fazu i sada njegovo propadanje i sumrak pod naletom materijalnih proizvodnih snaga, što ih donose velike tehnološke revolucije. U toj analizi nastajanja, razvoja i nestajanja socijalizma u neposrednoj determiniranosti od znanstveno-tehničkog i tehnološkog progressa, osobito pod utjecajem informatičke tehnološke revolucije, autor nam na vrlo jednostavan način prezentira taj povijesno predeni put i očekivani budući povijesni put kao jedan prirodni tok sazrijevanja ljudskog zajedništva i otvaranje jedne nove komunističke epohe razvoja na osnovama slobode svakog čovjeka kao individue. Da bismo bolje shvatili povijesnu dimenziju nastanka, uspona i sumraka socijalizma, koje su se odvijale ovisno razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga pod utjecajem pojedinih tipova tehnoloških revolucija, skrećemo pažnju osobito na stranu 28. gdje autor daje shemu i osnovne karakteristike pojedine faze razvoja socijalizma.

A. Dragičević na osnovi razvoja proizvodnih snaga predviđa da će treća tehnološka revolucija, temeljena na oslobađanju rada, omogućiti prijelaz od društvenog ka zajedničkom vlasništvu, što ima svoje ishodište na razvitku informacijskih sistema koji dovode do znanstvenih zajedništva. To će prema autoru dovesti do totalne afirmacije svakog čovjeka kao slobodne individue, a stvoriti pretpostavke da dođe do »doba društvenog odmasovljivanja« i univerzalnosti proizvodnih snaga i stvaranja svestrane komunističke individualnosti.

U istraživanju nastanka i razvoja socijalizma, zatim njegovom usponu i konačno propadanju A. Dragičević ne polazi od političkih pretpostavki, osobito socijalnih revolucija, nego političke fenomene i politička i društvena kretanja promatra kao sekundarne

pojave promijenjene materijalne osnove, ali glavne tokove socijalističkog svjetskog razvoja dovodi u neposrednu vezu s velikim tehnološkim revolucijama i njihovim konkretnim manifestacijama kroz razvoj materijalnih proizvodnih snaga. U tom kontekstu prvi dio studije karakterističan je po svome konzekventnom materijalističkom pristupu socijalističkoj stvarnosti kakav se gotovo ne može susresti u društvenim i ekonomskim istraživanjima socijalističkog razvoja. Otuda je njen izuzetan znanstveni značaj, jer je jedan od prvih pokušaja da se socijalizam kao prijelazno razdoblje prikaže kao prirodni povijesni proces i kao jedan objektivni povijesni tok, koji ne ovisi o volji i želji ljudi, jer se radi o zakonomjernom razvoju čovječanstva koji je pretpostavka jednog novog humanog komunističkog istinskog zajedništva — svjetskog komunističkog ustrojstva — koje, po mišljenju autora već kuce na vrata i počinje se u rudimentarnim oblicima ostvarivati, osobito u najrazvijenijim zemljama svijeta.

Drugi dio studije je posvećen aktualnosti i perspektivi marksističke znanosti, validnosti marksističkog materijalističkog pristupa sadašnjim svjetskim i našim domaćim previranjima, reformiranjima i pravim revolucioniranjima društvenog i ekonomskog razvoja. U tom kontekstu autor kroz makroekonomski analitički postupak vodi računa o dvojakom karakteru društvene reprodukcije i to o reprodukciji materijalnih dobara i reprodukciji društvenih odnosa u procesu proizvodnje. Tu se autor po našem mišljenju bitno razlikuje od drugih autora u svijetu i kod nas koji se bave izučavanjem društvenog razvoja, jer ne ostaje samo u istraživanju materijalnih dobara, nego ga prvenstveno zanima reprodukcija društvenih odnosa. Otuda A. Dragičević u ovom dijelu studije oštro kritizira suvremene marksiste i marksistička istraživanja, naročito im zamjeravajući što se ne bave modernim problemima informacijskog revolucioniranja i epohalnim društvenim promjenama koje proizlaze iz toga — stvaralačkim razgrađivanjem socijalističkog masovnog društva i prvim oblicima i formama stvaranja (radanja) komunističkog univerzalnog individualizma. Autor je u tom pogledu vrlo kritičan i takve istraživače naziva »marksistima jedne dimenzije« i »Marxovom slijepom publikom«.

Treći dio analizira pojedine aspekte aktualne društvene i ekonomske revolucije u neposrednoj povezanosti s njihovom prirodnom osnovom, tj. sa modernom znanstvenotehnološkom revolucijom. U ovom dijelu studije su prikazani intevjui. A. Dragičevića koji su bili objelodanjeni zadnjih godina u našoj štampi, i koji su konstantno izazivali vrlo velik interes i poticali na proučavanje suvremenog znanstvenotehnološkog razvoja, osobito onog koji se temelji na informatičkoj revoluciji. Tu autor najprije upozorava na svjetski izazov našoj zemlji koja zaostaje za znanstvenotehnološkim, a s tim u vezi ekonomskim i društvenim razvojem suvremenog svijeta, a naročito za suvremenim razvojem visokorazvijenih zemalja, koje svoj razvoj temelje na najsuvremenijim znanstvenim dostignućima i njihovom transferu u proizvodnji, što daje nevidene impulse društvenom i ekonomskom prosperitetu i razvoju. U tom pogledu autor je vrlo kritičan prema našim projektima razvoja koji ne uvažavaju svjetska dostignuća, koji nedovoljno uvažavaju nova znanstvenotehnološka otkrića i više su okrenuta jednom tradicionalnom razvoju, koji ne stvaraju istinske pretpostavke ekonomske i društvene reforme suvremenog jugoslavenskog društva, a u tom kontekstu naročito je kritičan prema promašenom projektu reforme obrazovnog sistema, koji je napravljen po mjeri manufakturnog doba. Autor smatra da je odzvonilo svim tipovima socijalizma od realosocijalističkog, prema samoupravno socijalističkom, i zapadnjačkom društvu blagostanja. U ovom dijelu studije vrlo koncizno daje prikaz našeg sadašnjeg stanja i zaostajanja za razvijenim zemljama svijeta i izuzetno se zalaže da kroz reforme privrednog i društvenog političkog sistema krenemo u 21. stoljeće.

Na kraju zaključimo da je ovu studiju A. Dragičević posvetio komunističkoj omladini, što je i razumljivo jer je ona prije svega upućena mladoj generaciji kojoj je povijest namijenila da gradi i izgradi jedan novi svijet, posve različitog od današnjeg, te da u njemu ostvari sve svoje potrebe i potpuno individualnu slobodu, koja će omogućiti nesmetan znanstveni razvoj i daljnje revolucioniranje proizvodnih snaga, stvaranje prave i autentične ljudske povijesti.

Recenzija
UDK 336.711:339.923:061.1EC

A EUROPEAN CENTRAL BANK?

Perspectives on monetary unification after ten years of the EMS

Edited by Marcello de Cecco and Alberto Giovannini, Cambridge University Press, 1989, str. 371

U našim razmatranjima aktualnih pitanja nove faze integracije u Evropskoj zajednici monetarno-financijska problematika, po našem sudu, prilično je zapostavljena. Zbog toga ovim prikazom skrećemo pažnju na zbornik radova nastao kao rezultat međunarodne konferencije u Castelgandolfo 17—18. lipnja 1988. godine pod nazivom »Monetary Regimes and Monetary Institutions: Issues and Perspectives in Europe«.

Studija je sastavljena od deset autorskih priloga i rasprava vođenih nakon toga uključujući i završnu panel diskusiju o izgledima za stvaranje Evropske centralne banke. Članice Evropske zajednice odlučile su se za evolutivan proces monetarne integracije koji bi trebao završiti prelazom Evropskog monetarnog sistema (EMS) u Evropsku monetarnu uniju (EMU).

Zahtjev za uspostavljanjem privredne i monetarne unije susrećemo vrlo rano. Na toj liniji je Komisijin program razvoja Zajednice (1962), a ponovljen je u Inicijativi (1964), Komisijinom Memorandumu (1968), Memorandumu iz 1969. godine (Plan Barré), Izvještaju Savjetu i Komisiji o realizaciji u etapama privredne i monetarne unije (Plan Werner 1970. i 1971) kojim je predviđena puna privredna i monetarna unija, puna konvertibilnost i potpuno međusobno fiksiranje deviznih kurseva valuta zemalja članica, zatim slobodan tok kapitala i mogućnost uvođenja jedne valute za sve zemlje članice. Izvještaj Delorsove komisije (travanj 1989) predviđa formiranje Evropske monetarne unije u tri faze (opširniji prikaz karakteristika pojedinih faza predviđenog stvaranja EMU vidi u IMF Survey 4/1989); u prvoj bi fazi trebalo doći do jačanja i usavršavanja Evrop-

skog monetarnog sistema, druga bi stavila naglasak na institucionalne promjene koje bi omogućile prelaz na EMU, dok bi u trećoj fazi došlo do oblikovanja Monetarne unije s centralnom bankom, zajedničkom (jedinственом) valutom i trajno (nepovratno) fiksiranim deviznim kursovima.

U autorskim prilogima G. Bertolla sa MIT-a o faktorskoj mobilnosti i režimu deviznih kurseva, te u prilogu A. Casella sa University of California, Berkeley i J. Feinsteina sa Stanford University o managementu zajedničke valute raspravlja se o prednostima i nedostacima Evropske monetarne unije s aspekta razlika između sistema trajno fiksnih (potpuno nepromjenjivih) deviznih kurseva između nacionalnih valuta zemalja članica monetarne unije i zajedničke (jedinствене) valute članica. Ističemo da je za oba rješenja karakteristična nemogućnost promjene deviznih kurseva i s tim povezanog deviznog rizika međunarodnih ekonomskih transakcija među članicama. Obje varijante olakšavaju i pospješuju ekonomske transakcije među članicama, povećavaju konkurentnost na cijelom području monetarne unije, unapređuju ekonomsku integraciju među regijama i pospješuju oblikovanje zajedničkog tržišta roba, usluga i proizvodnih faktora u regionalnoj zajednici. Zajednička valuta olakšava kalkulacije u međunarodnim ekonomskim transakcijama, ukida troškove valutnih konverzija unutar unije i tako smanjuje troškove međunarodnih ekonomskih transakcija među članicama. Nadalje, zajednička valuta olakšava vođenje zajedničke monetarne politike (što je inače nužnost i kod trajno fiksnih deviznih kurseva), a monetarnoj uniji daje međunarodnu novčanu jedinicu koja može postati značajna međunarodna obračunska jedinica (mjera vrijednosti), međunarodno platežno sredstvo i međunarodno rezervno sredstvo. U ovom slučaju monetarna unija uživa prednosti »seigniorage« iz izdavanja međunarodno prihvatljive novčane jedinice. Tim aspektom detaljnije se bavi prilog V. Grillia (Yale University) »Seigniorage in Europe«.

Zajednička valuta predstavlja čvršći stupanj monetarne integriranosti i ireverzibilnu monetarnu uniju, iz čega slijedi zaključak o monetarnoj uniji kao superiornijem i efikasnijem mehanizmu monetarne integracije od trajno fiksnih deviznih kurseva među nacio-

nalnim valutama zemalja članica. Napominjemo da se u Evropskoj monetarnoj uniji gube dva značajna instrumenta ekonomske politike — monetarna politika i devizni kurs — kao značajan dio ekonomske suverenosti. U vezi s tim problemom u literaturi nailazimo na mišljenja da je u usko ekonomski integriranom području, kao što je to Evropska zajednica, autonomija monetarne politike samo iluzija. U prilog ovoj tezi navode se argumenti da već mehanizam deviznih kurseva ERM (Exchange Rate Mechanism) zahtijeva veliku uskladenost ekonomskih (naročito monetarnih) politika i veliku konvergenciju (naročito s obzirom na stopu inflacije) među privredama. Teorija optimalnog valutnog područja tvrdi da naročito za otvorene i male privrede gubitak autonomne monetarne politike ima mali značaj u poredbi s integriranošću tržišta koje donosi monetarna unija.

Ako imamo u vidu da Evropska monetarna unija prisiljava članice na prosječnu stopu inflacije, koja je do sada bila i niska stopa inflacije, onda ona omogućuje članicama razliku u valoriziranju odnosa između stope inflacije i stope nezaposlenosti u privredi. S tim u vezi D. Cohen (Centre d'Etudes Prospectives d'Economie Mathématique Appliquées à la Planification, Paris and CEPR) u svom prilogu o troškovima i koristima evropske valute raspravlja o pitanjima kompatibilnosti između (trajno) fiksnih deviznih kurseva, liberaliziranih tokova kapitala i autonomne monetarne politike. Divergentne monetarne politike u uvjetima fiksnih deviznih kurseva moguće su samo ako su podržane sistemom deviznih ograničenja kapitalnih transakcija. Ako sada Evropska zajednica ide u potpunu liberalizaciju kapitalnih transakcija među članicama, fiksne devizne kurseve bit će moguće trajno održati samo konvergencijom nacionalnih monetarnih politika, odnosno prelazak u Evropsku monetarnu uniju zahtijeva sve veće usklađivanje, konvergenciju i na kraju centralizaciju monetarne politike u Evropskoj zajednici. Zaključimo: jedinstvena valuta nije a priori optimalan organizacioni pristup u regionalnoj monetarnoj integraciji, nego njene nedostatke treba uspoređivati s njenim potencijalnim prednostima, u prvom redu proširivanjem i integracijom tržišta.

Ovaj prikaz zaključit ćemo autorskim prilogom C. Carraroa (Università di Venezia

and CEPR) o iskušenjima Evropske centralne banke. U raspravama o stvaranju zajedničke (jedinствене) centralne monetarne institucije, neke vrste nadnacionalne evropske centralne banke, Eurofed, po ugledu na njemački sistem ili Sistem federalnih rezervi SAD — FED, važno je istaći da bi ta institucija morala određivati unutarnju monetarnu politiku, izdavati novac, regulirati međunarodne monetarne odnose Evropske zajednice. Autonomija takve institucije u monetarnoj politici mora podrazumijevati i utvrđivanje minimalnih obvezatnih rezervi poslovnih banaka, određivanje eskontne stope na novac iz primarne emisije i utvrđivanje kamata na njene kreditne transakcije i transakcije na otvorenom tržištu.

Zajednička međunarodna monetarna politika takve institucije držala bi i udružene međunarodne monetarne rezerve članica i upotrebljavala ih za poravnavanje zajedničkih platnobilansnih neravnoteža zemalja članica prema trećim zemljama kao i za reguliranje kliznog deviznog kursa jedinstvene valute Evropske zajednice prema dolaru i drugim značajnim valutama. Isto tako, ona bi predstavljala zajednički monetarni blok Evropske zajednice u pregovorima o uređenju međunarodnog monetarnog sistema.

Premda su pojedini dijelovi ove knjige pisani teže razumljivim jezikom za one kojima ekonomija nije specijalnost po obrazovanju ni po profesiji, za razumijevanje aktualnih pitanja integracionih procesa u Evropskoj zajednici, a napose njenih monetarno-financijskih aspekata, ona ipak predstavlja nezaobilazno štivo.

Luka Brkić

Recenzija
UDK 321.7

Robert Michels

Sociologija partija u suvremenoj demokraciji

Biblioteka *Politička misao*, Informator, Zagreb 1990.

U izdanju Biblioteke *Politička misao* krajem 1990. godine objavljeno je prvo jugoslavensko izdanje knjige Roberta Michelsa

Sociologija partija u suvremenoj demokraciji (istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina). Time je našoj čitalačkoj publici prezentirano klasično djelo teorije političkih partija, jedna od onih knjiga za koju i relativno strog pisac pogovora Werner Conze tvrdi da »se nalazi na početku znanstvenog bavljenja suvremenim partijama, pored one koja joj je prethodila i koju Michels, što je karakteristično, jedva obrađuje: Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, Paris 1903.« To pojavljivanje Michelsove knjige, 80 godina nakon njena nastajanja (prvo izdanje 1911, a izvornik ovog prijevoda kao drugo izdanje tiskan je u Stuttgartu 1925) tim je značajnije što i među našim politolozima, koji su predmetom svog interesa označili političke partije, gotovo bez izuzetka postoji snažan utjecaj ovog djela, ako ne drukčije, a ono barem kao predložka za kritiku. Primjerice, Vladimir Goati spominje Michelsovu knjigu kao jednu od četiri najznačajnija izvornika kritičke teorije o političkim partijama, svrstavajući je u same temelje te teorije, zajedno s već navedenim djelom Moiseia Ostrogorskog, te s Duvergerovim: *Političke partije i Demokracija bez naroda*, te sa Scurinovom *Internom strukturom američkih partija*. Sličan je i poredak važnosti ključnih knjiga teorije političkih partija i kod ostalih jugoslavenskih autora — Radomira Lukića, Stjepana Pulišelića, Radoša Smiljkovića, Ljube Tadića i drugih.

Odatle i posebni značaj pojavljivanja ove knjige — ona je postala nezaobilazna politološka literatura u svakom nastojanju analize političkih procesa u nas, u uvjetima obnovljena multipartizma. Napokon, nakon gotovo osam desetljeća, već i iz obične znatiželje, čitaoci danas mogu komparirati Michelsova predviđanja budućnosti političkih partija i demokratskog poretka u kome se razvijaju s dometima i iskustvima tog višedesetljetnog procesa. Bez obzira, naime, što se Robert Michels poslužio ponajprije primjerima iz njemačke socijaldemokratske tradicije (pa će i Werner Conze tvrditi da on nije analizirao sve partije, nego »jedino zbilja demokratske, tj. po njemu, socijalističke partije«), ipak se većina izrečenih teza odnosi na političke partije uopće.

Uostalom, već i analiza naslova pojedinih dijelova, pa i poglavlja knjige, ukazuju da je

predmet Michelsova interesa socijalni odnos koji se uspostavlja unutar političke zajednice. Tako će njegova analiza zahvatiti nekoliko »rubnih« tipova metoda i sadržaja političkog posredovanja u zajednici — odnos masa i vođe, uzroke nastanka vodstva, vladavinski karakter vođa, odnos vođa i partije, motivacijske osnove vodstva unutar partija, usmjeravanje moći k oligarhijskim skupinama, mehanizme manipulacije radi održanja i usavršavanja političke moći, analizu utemeljenja birokracije »u životu skupina«, psihologijske aspekte vođenja masa, socijalnu analizu vodstva, odnose pojedinca i političke organizacije, mogućnosti kontroliranja političkog vodstva.

Napokon, da je domet Michelsove analize širi od okvira naslova knjige, te da premašuje analizu političkih partija, govori i autorova teza o identitetu ili komparabilnosti državnih i partijskih institucija, i to u svakom poretku, a ne samo u onom u kome partija i formalno i stvarno »zauzme« mjesto države, pa postaje suverena moć koja je bitno konstituirala. Michelsova analiza ukazuje, dakle, na brojne analogije — način izbora parlamentarnog predstavnika (država) s načinom biranja partijskog kongresmena, kompetencije izabranog vođe u odnosu na narod prema ovlastima partijskog šefa prema izbornoj masi članova stranke, prenošenje suverenosti na izabrane zastupnike, smanjenje moći i utjecaja na politiku, sve to ne odnosi se samo na partijske odnose, nego i na odnose u državi uopće. Kao što su izbori čin istodobne potvrde i poništenja suverenosti masa, i kao što je pravo naroda tek da »s vremena na vrijeme sebi izabere nove gospodare« (str. 107), tako je i izbor partijskog vođe jedina (tanka) mogućnost izražavanja volje članova spram generalne politike partije. Relativna neovisnost, dugoročnost i samostalnost obavljanja izbornog posla, te moć koja se pritom gomila u rukama izabrane oligarhije, sve su to osobine svakog vođe u odnosu na masu birača. Bez obzira na tip vladavine, čak i bez obzira na njen sadržaj, Michels utvrđuje pravilo »željeznog zakona oligarhije« — demokratski poredak također, kao i svaki drugi, na pozicije moći izbacuje oligarhiju. »Demokracija vodi u oligarhiju, ona postaje oligarhija« (str. IV). Čak, dapače, prije drugih teoretičara elita i prije tvorca pojma »političke klase« definira zanimljivu tezu — da

je demokratska legitimacija jedini »mogući smjer stare srušene aristokracije k novoj vladavini« (str. 5) Iako se svaka politička grupa, tvrdi Michels, nastoji prikazati zastupnikom totaliteta, ipak je u svakoj organizaciji (dakle, podjednako u državi, kao i u političkoj partiji) neizbježno autokratsko nagnuće. Nema poznatije teze o nerazdvojlivosti ova dva pojma, od osnovne krilatice »željeznog zakona oligarhije«: »Tko kaže organizacija, kaže i tendencija k oligarhiji« (str. 21) Za autora nema sumnje da jačanjem organizacije nastaje demokracija, dapače — da moć vođa raste jednako kao i organizacija. Dva su razloga koja Michels navodi kao osnovna takvoj situaciji — a) fizički postaje nemoguće da masa vlada i b) manipulacija vođe, koji pomoću svojih osobnih sljedbenika uvijek pretendira organiziranju povoljnog omjera političkog raspoloženja, kako bi sebi osigurao neograničenu moć. »Podređivanje masa volji nekolicine jedna je od najviših vrlina demokracije« (str. 32). Dakako, tvrdi Michels, to se zbiva i iz potrebe mase da bude vođena, potkrepljujući takav stav i analizam sudjelovanja građana na političkim skupovima, kao i sudjelovanjem partijski angažiranih građana na partijskim aktivnostima. Autor navodi da je riječ o posve osobitoj interindividualnoj vezi kojom su pojedinci vezani za političke vođe, bez kojih je ponekad nemoguće zamisliti političko organiziranje. Analizirajući tu vezu, Michels spominje važnost raznih elemenata za takvu posebnu poziciju vođe — izgled, govorničke sposobnosti, namjerno stvaranje religijskih asocijacija i svjesno izgrađivanje kulta »nezamjenjivog«.

Michels, međutim, ne govori o vodama niti s posebnim divljenjem, niti s izrazitim gnušanjem. Naprosto, on priznaje da je politika težak i odgovoran posao, koji često nudi sve prije nego slavu, ili istodobno upozorava na svjesno i planirano nastojanje vođa da ih se smatra mučenicima ili natprirodno obdarenim bićima. Kao i njegov intelektualni sugovornik Max Weber, i Michels smatra politiku ozbiljnim poslom, koji traži i svoju birokraciju i svoju stručnu organizaciju. No, vođe se, kaže on, organiziraju ne samo zato da bi uspjele bolje gospodariti povjerenim im poslovima, već i zato da bi što uspješnije obmanule masu i produžile svoju supremaciju. Michels uočava, međutim, i tendenciju »gutanja vođa međusobno« — prije svega iz-

među vođa koji su kao »prvoborci« sudjelovali u aktivnosti stranke i onih koji su joj se priključili kao ugledni građani. Pritom on tvrdi: »Neovisnost vođa raste istom mjerom kao njihova nenadoknadivost« (str. 131) Masama ostaje tek da se kreću na zapovijed svojih vođa, ako žele dohvatiti stanovite povlastice. U tom kontekstu, Michels nema »milosti« ni prema radničkim vodama — dapače, on smatra da je riječ redovito o mudrijim pojedincima iz radničke klase, koji su pristali na privilegije što im donosi pozicija vođe. U njedrima svakog pojedinca, reći će autor, drijema želja da se nikad ne vrati u podređenost, ako se već jednom uspeo u vrhove. »Svijest o vlastitoj vrijednosti uvid u potrebu masa da budu vodene konvergiraju i djeluju na buđenje vladalačke naravi u vođi« (str. 167) Istodobno, Michels glavnu motivaciju članova socijaldemokratskih partija za političkim angažmanom definira u tezi da »svaki član radničke partije živi u nadi da će dospjeti u višu društvenu klasu, koja mu jamči bolji i bezbrižniji opstanak« (str. 231) To je motivacijska osnovica nastanka »radničke aristokracije«, koja Michelsa navodi na zaključak da »klasna borba ne podvrgava aristokraciju posredstvom demokracije, nego da se neke skupine demokracije aristokratiziraju« (str. 236) Pritom se često, iz straha od konkurencije, unutar radničkih partija odbacuju intelektualci kao kandidati za rukovodeća mjesta, te dolazi do »hajke na akademski obrazovane«. Nasuprot tome, sindikalne vođe postaju slabije obrazovani, a uporni i tvrdoglavi radnici, koji svakako nastoje zaboraviti svoje izvore i pristaju na visoke cijene samo za »respekt gazde«, kako ne bi ponovno kliznuli u anonimnost i siromaštvo. Tu bi trebalo, prema Michelsu, tražiti i razloge korumpiranosti mnogih vodstava radničkih partija, te ugrožavanje »etičkog, regeneracijskog djelovanja koje je očekivano od energičnog ulaska proletarijata na svjetsku pozornicu« (str. 248) I takvim argumentima moguće je objasniti Michelsovo udaljšavanje od partijskih aktivnosti u SDP Njemačke, koja je obilježila njegovu političku aktivnost sve do samog sazrijevanja ovog njegovog glavnog djela između 1907. i 1911. godine.

U stanovitom smislu, kaže Michels, moglo bi se tvrditi čak i da su intelektualci, te bivši buržuji daleko radikalniji kao vođe radničkih partija od samih radnika. I jedni i dru-

gi, naime, odrekli su se svojih socijalnih pozicija, te svoga zvanja onog trenutka kad su im pristupili, i uslijed tih brojnih oštećenja bila im je potrebna natprosječna odanost idealu. Međutim, mase vrlo slabo cijene ta žrtvovanja, i lako se daju zavesti hajkama na ta dva sloja unutar radničkih partija.

Analizirajući moguće odgovore na tendenciju oligarhiziranja političkih organizacija, Michels ukazuje na neuspjeh najčešćih među njima — referendumima unutar partija dali su više slabih rezultata, nego dobrih, samozatajan život radničkih voda kao vrijednost novouspostavljenih socijalističkih poredaka (SSSR) nije uspjela spriječiti enormno gomilanje moći u rukama vladara, pomicanje političke aktivnosti k interesnim sindikatima još je više potakla ambicije potencijalnih voda (jer je organizacija štrajka bila prvi korak k njihovoj promociji, a nastojanja anarhista da eliminiraju organizaciju (iako im Michels priznaje stanoviti primat u kritici oligarhijskih tendencija) znak su staromodnog shvaćanja politike (kao govora i žrtvovanja, a ne kao organizacije) koja vode u autoritarizam.

Pritom, međutim, Michels ne odustaje od pozitivne ocjene demokracije. Koristeći se aforizmima, on smatra da je, usprkos svim neotklonjivim nedostacima, demokracija korisna barem kao stalni pokušaj da se nađe zakopano blago: »ono se, doduše, ne može naći, ali radom koji sin obavi, tražeći ga, njiva postaje plodnija«. (str. 323) Već i zbog toga treba otkloniti one oznake, koje, zahvaljujući ponajprije kontroverznim biografskim podacima iz Michelsova života, odnosno zbog involviranosti autora u fašističke akcije u Italiji, poziciju Michelsa prikazuju antidemokratskom. Riječ je (barem u ovoj knjizi) o obratnoj poziciji — ironijom koju priznaju objektivni čitatelji Michels se određuje krajnje negativno spram oligarhiziranja demokratskog poretka, pa se tek zbog toga određuje kritički, ali ne i odbijanjem prema samoj demokraciji. No, različite mogućnosti interpretiranja Michelsove pozicije spram demokracije, omogućilo je i njegovo nedovršeno određenje samog pojma kojeg tako često rabi. Tako će Werner Conze napomenuti da kritička prosudba Michelsove knjige mora početi od pretpostavki pojma demokracije. »Michels slijedi tada, i čak još danas,

raširenu predodžbu o idealnoj i čistoj demokraciji, čije se utemeljenje običava svoditi na zahtjev francuske revolucije za slobodom i jednakošću, točnije na Rousseau«. (str. 342)

Čitajući danas ovu knjigu, nije moguće poreći njenu vrijednost u stanovitom anticipiranju tendencija koje su urodile posljedicama kakve su se nekoliko desetljeća kasnije mogle prepoznati u staljinizmu i fašizmu. On će, naime, još prije uspostave SSSR ukazati da je nastojanje da se organizira radnička država dovelo do pojave centraliziranja radničkih partija, koje su svoju zgradu uspostavile na autoritetu i disciplini. »Politički revolucionarna masovna partija država je u državi«. Iako Michels smatra da je jačanje organizacije jedini način garantiranja političkog uspjeha, on ipak upozorava da je velika partija, koja tako nastaje, izuzetno »lijena u mišljenju«, te da posljedice takve centralizacije mogu biti kobne. »Tako postaje organizacija od sredstva za svrhu samosvrha. Organ pobjeđuje organizam. Institutima, koji su prvobitno imali samo zadatak da osiguraju hod partijskog stroja, kao podređivanju i složnoj suradnji pojedinih dijelova, hijerarhijskim odnosima, diskreciji, korektnosti pridaje se veća važnost nego stupnju produktivnosti toga samog stroja«. (str. 298) Zato nije moguće niti demokracija, niti socijalizam. Cijela se klasna borba, naime, svodi na pitanje — koja politička elita će vladati masama. Diktatura proletarijata koja treba nastupiti kao vladavina masa, jest diktatura voda ili, kako kaže Michels: »manje uljepšano rečeno: revolucionarna diktatura onih socijalističkih voda koji će, u ime socijalizma, imati snagu i spretnost da iz ruku umirućega građanskog društva otmu žezlo vladavine«. (str. 309)

Pritom je još možda značajnije predskazanje Michels iznio citirajući Rudolfa Goldscheida, koji je ukazao da bi socijalizam mogao učiniti klasičnu pogrešku mnogih prije njega — »zaboraviti pojedinačne izvore svjetlosti pored totalnog učinka refleksa (mase)«.

Napokon, čitajući danas Michelsa, nakon brojnih »razočaranja« u olako date najave demokratskog »raja na zemlji«, čitalac se s pravom pita — nije li on imao pravo kad je tvrdio da su oligarhijske tendencije trajna suprotnost i brana demokraciji, odnosno da »oligarhijsko ustrojstvo nadgradnje prikriva demokratsku osnovicu«.

Michels odgovara: »Stvarna nezrelost mase nije, kao što smo vidjeli, prolazna pojava koja se jačanjem demokratizacije može ukloniti au lendemain du socialisme. Ona se razabire, prije, iz biti same mase kao, premda organizirane, pak amorfne, trajno nekompetentne spram kompleksa svojih zadataka — potrebite podjele rada, specijalizacije i vode-nja.« (str. 320).

Ocijenjujući danas Michelsovo klasično djelo, u uvjetima reafirmacije kritičke teorije političkih partija u nas, i u okolnostima sklonosti naše političke javnosti da prihvati jednostranosti bez upita, čini se da je Michelsova »Sociologije partija u suvremenoj demokraciji« ne samo korisna, već i obavezna literatura u oblikovanju političke kulture demokratski organiziranog društva. Ako ne zbog drugih, a ono barem zbog dva razloga, koja navodi i sam autor: da se »prodrmajaju neke suviše lake i površne demokratske iluzije, kojima se znanost muti i mase obmanjuju«, i zato što »jasan i nezamagljen uvid u oligarhijske opasnosti, neće doduše spriječiti te opasnosti, ali će ih ipak smanjiti«.

Dejan Jović

Recenzija
UDK 330.8(73)

Vera Pilić-Rakić

Savremena ekonomska teorija u Americi

Ekopres, Zrenjanin 1990.

Nova knjiga prof. dr. Vere Pilić-Rakić bavi se suvremenom ekonomskom teorijom u Americi. Određenije, riječ je o koncepcijama koje su dio cjeline suvremene ekonomske teorije koja je nastala ili se razvijala, a razvija se i danas, na tlu Amerike. U knjizi su obuhvaćena i shvaćanja teoretičara koji su u svom opusu izrekli značajne misli o ulozi Amerike u svijetu, kao i onih koji često »daju boju« tamošnjim lijevim kretanjima.

Knjiga je esejistički koncipirana. Njezin sadržaj čini dvanaest predavanja koja je autorica posljednjih godina održala post-diplomcima Ekonomskog fakulteta u Beogradu u okviru tečaja opće teorijske ekonomije.

Prvo poglavlje razmatra pravac neoinstitucionalizma i probleme kojima se bavi, a koji predstavljaju osnovu i glavne karakteristike koncepcija unutar tog pravca.

O ovom pravcu ni u nas i u svijetu nema cjelovitih studija, premda je on veoma prisutan u ekonomskoj teoriji, znanosti i društvenopolitičkoj praksi, pa je napor autorice da prikaže probleme kojima se neoinstitucionalizam bavi kroz koncepcije njegovih glavnih nosilaca utoliko vredniji pažnje.

Vera Pilić sagledava genezu institucionalizma (svaka od kategorija iz sistema neoinstitucionalista je povijesna), što uključuje praćenje institucionalizma od njegovih početaka pa do suvremenog pravca. U izlaganje je uključena i kritika ovih koncepcija, i to ne samo ona koja je nastala u zemlji porijekla institucionalizma već i ona koja se javila u drugim dijelovima svijeta.

Ono što povezuje institucionalizam i neoinstitucionalizam jest činjenica da su oba pravca nastala s ciljem da se prevladaju poteškoće i proturječnosti u privrednom, društvenom i političkom životu određenog vremena.

Institucionalizam je nastao na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u doba uspona imperijalizma, a neoinstitucionalizam nastaje na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, u vrijeme početka realizacije znanstveno-tehnološke revolucije. To je »vrijeme koje obilježavaju sve teškoće dosadašnjeg načina proizvodnje, specifične za svaku zemlju, za svaki region, ali i one koje se s pravom ubrajaju u globalne probleme svijeta.« (str. 3) Otuda i njihov kritički odnos prema teorijama čiji su suvremenici (do tada poznatim paradigmatima). Institucionalisti su kritizirali klasičnu ekonomsku teoriju, a neoinstitucionalisti se kritički odnose spram suvremenog neoklasicizma i neokejnizijanstva.

Daljnja zajednička obilježja institucionalista i neoinstitucionalista su u metodološkom pristupu koji sve pojave promatra u razvoju i evolucionističkom prevladavanju, stavljajući pritom naglasak na znanstveno-tehnološki razvoj kao determinantu razvoja. Oba pravca (pored ekonomije) veliki značaj pridaju sociologiji, psihologiji, pravu i sl., oba razvijaju vrijednosne sudove, podvlače značenje uloge inženjersko-tehničkog kadra u razvoju i sl. Institucije i instituti ne mogu biti promatrani izvan privrednog sustava i ekonomske poli-

tike svake pojedine zemlje i u okviru integracijskih cjelina. Stoga, razmatrajući neoinstitucionalizam, autorica se zadržava na njegovu pretakanju u praksu, koje je već počelo, a što pokazuju procesi reformi.

V. Pilić razmatra doprinose ranih institucionalista, posebno T. B. Veblena, W. Mitchella, J. R. Commonsa i drugih, i ukazuje na značenje njihovih koncepcija za daljnji razvoj ekonomske teorije i ekonomske znanosti uopće. Živjeli su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u vrijeme monopolizacije privrednog života, u kome se odvijao ubrzani proces koncentracije i centralizacije kapitala i procesi odvajanja kapital-vlasništva od kapital-funkcije. Ukazivali su na konflikt novčanih interesa i socijalnog i industrijskog blagostanja, te na potrebu održanja određenih proporcija u privredi. Odatle proizlazi njihova kritika temeljnih premisa klasične političke ekonomije i marginalizma. Rani institucionalisti bavili su se funkcioniranjem reproduktivnog procesa, te s tim u vezi pisali o privrednim ciklusima, posebno o krizama. Nova istraživanja pokazala su njihovo bavljenje značajnim kategorijama kao što je privatno vlasništvo (T. Veblen), genaza radničkih organizacija (L. R. Commons) i sl.

Rani institucionalisti dosadašnje apstraktno teorijsko razmatranje i uopćavanje nastoje zamijeniti kvantitativnom analizom. Autorica ukazuje i na novi metodološki princip kojeg primjenjuju — negativnu dijalektiku. V. Pilić naprije razmatra koncepciju »oca institucionalizma« T. Veblena, njegovu analizu postojećeg stanja, posebno njegova razmišljanja o odnosu napredne tehnologije i strukture privredne organizacije. U svojim radovima (*The Theory of Leisure Class, The Theory of Business Enterprise, The Engineers and the Price System* i dr.) Veblen kritizira dotadašnje ekonomsko-sociološke koncepcije J. S. Milla, J. B. Clarca, Jevonsa i drugih. Glavnu slabost dotadašnjih ekonomskih teorija vidi u statičkom pristupu ranih ekonomista koji veličaju »laissez faire« kao »sistem za sva vremena«. On u svojim koncepcijama ide korak dalje, dajući mjesto pojmu razvoja. Njegova teorija ekonomskog razvoja temelji se na sukobu dviju suprotstavljenih sila: poslova i industrije, odnosno između odsutnih vlasnika i protagonista materijalnog usavršavanja procesa proizvodnje (inženjera,

izumitelja, kvalificiranih radnika). Sagledavajući budući privredni i društveni razvoj, Veblen zato odlučujući značaj daje ulozi tehnokracije.

U Veblenovim raspravama kategorija »homo oeconomicus« postaje predmetom kritike i on ponašanje ljudi i njihovu motivaciju svodi na njihove instinkte, čija realizacija čini nešto što predstavlja običaje datog vremena koji su karakteristični za dato društvo (str. 13). Posebno aktualnim i danas autorica smatra Veblenove stavove o tzv. kreditnoj inflaciji i kreditnoj deflaciji, i s tim u vezi kretanje kamatne stope ovisno o ponudi i potražnji (str. 16). Što se tiče Veblenove teorije kriza, temeljna je Veblenova zabluda što on uzroke kriza ne sagledava u proizvodnji, već u ostalim dijelovima reproduktivnog procesa. Kritiku Veblenovih koncepcija autorica daje kroz razmatranje njihovih ocjena od strane kasnijih institucionalista.

Od ranijih institucionalista, V. Pilić razmatra koncepciju J. R. Commonsa, koja je predmet istraživanja drugog poglavlja knjige. Za ime Commonsa vezano je izučavanje kolektivnih instituta, odnosno njihovi pravni aspekti. Glavne karakteristike Commonsovih shvaćanja koje prožimaju njegove radove jesu u njegovu uvjerenju da postoji primat prava nad ekonomijom i da se pravnim institutima mogu riješiti, i u pravilu se rješavaju, svi društveni konflikti. Ne baveći se proizvodnim odnosima, izričito je naglasio da je za »institucionalnu ekonomiju«, a ne za »inženjersku političku ekonomiju« u sferi proizvodnje (str. 18). Kritika Commonsovih gledišta eksplicirana je u odjeljku kritike institucionalizma, ali i posebno kroz sagledavanje utjecaja njegovih gledišta na teoriju i praksu sve do danas.

U ovom poglavlju eksplicirana su i shvaćanja W. Mitchella. Mitchellove koncepcije kao razrađen oblik Veblenovih ideja ugrađene su u sistem shvaćanja suvremenih neoinstitucionalista. Bavio se najsloženijim pitanjima funkcioniranja kapitalističke privrede, ukazujući na neophodnost državnog intervencionizma kad je u pitanju privreda i njezin razvoj. Mitchell se bavio (kao i svi institucionalisti) metodološkim pitanjima, te pridonio uvođenju empirijske analize u ekonomsku znanost. Najviše je poznat po teorijskim radovima iz oblasti privrednih ciklusa,

premda o tome nije razradio originalnu teoriju. Opisivao je faze privrednih ciklusa bez većih teorijskih objašnjenja. Mitchellova gledišta podvrgao je kritičkom razmatranju A. Herzenstein. Njegovu kritiku autorica je okarakterizirala »konstruktivnom i jednom od najsveobuhvatnijih« (str. 23) Herzenstein je kroz spomenutu kritiku iznio svoje gledanje na institucionalizam i na metodu i perspektive tih procesa. Pravilnim smatra Herzenstein Mitchellovo ukazivanje na individualnu samoniklost ciklusa, međuzavisnost cikličkih faza u pojedinim zemljama, utjecaj trajanja ciklusa jedne zemlje na drugu, elastičnost intervala između ciklusnih faza istog značaja, dok su nedostaci u tome što kod Mitchella nema određene koncepcije o zakonitim promjenama cikličnog karaktera u procesu evolucije kapitalizma. I Mitchellovo djelo (*Business Cycles*) i Herzensteinova kritika po mišljenju autorice značajni su utoliko što podstiču na izučavanje novih pojava i njihovih utjecaja na privredne cikluse (širina i dubina sadašnje krize, sadašnjih globalnih problema). Ideje institucionalista našle su ponovno osmišljeni izraz u shvaćanjima neoinstitucionalista.

Novi socijalizam J. K. Galbraitha je neposredno nastavljena doktrina koja polazi od suvremenih uvjeta, posebno današnjeg stupnja ostvarenja znanstveno-tehnološke revolucije, ciljeva globalnih korporacija, uloge poduzetništva i čitavog sustava mjera ekonomske politike. Autorica Galbraithove ideje približava čitaocu kroz analizu brojnih piščevih radova, posebno *The New Industrial State, Economic and the Public Purpose, The Age of Uncertainty* itd. Kroz analizu velikih korporacija Galbraith je nastojao objasniti anatomiju i fiziologiju zrelog kapitalizma. Njegov novi socijalizam nije novi društveni odnos, već sistem upravljanja i kontrole. Država, po Galbraithovu mišljenju, treba podsticati i štiti mala i slaba poduzeća, garantirati minimalne osobne dohotke poduzetnicima i farmerima, pružati olakšice za investicijska ulaganja, mjerama u ekonomsko-socijalnoj sferi usklađivati interese različitih socijalnih grupa i sl. V. Pilić daje osvrt i na kritiku Galbraithovih shvaćanja E. Mandela u knjizi *Kasni kapitalizam*. Neke Galbraithove stavove Mandel je podvrgao oštroj kritici (osobito stav o državi kao zastupniku »općeg interesa«, umjesto općeg interesa kapitala), ali mu je priznao i stanovite zasluge.

Slijedeće poglavlje knjige naslovljeno »Jedan malo poznati Kejnsov rukopis i savremeni tokovi kejnzijske ekonomije« bavi se pitanjem: Imaju li Kejnsova teorija i kejnzijanstvo danas još toliko životne snage koju ne bi opovrgla praksa pa da se iz toga pravca stvaralački izvuče ono racionalno što može pomoći pri rješavanju naših današnjih poteškoća i onih koje će potrajati pod inače neizmijenjenim uvjetima? Iz malo poznatog Kejnsovog rukopisa (iz članka »Die Währungs politik der bitischen arbeiterpartei«, von John Maynard Keynes) V. Pilić je odabrala dio o investicijama, kao posticajan u tom smislu

Slijedeća tematska cjelina sažeto razmatra dva dominantna područja stvaralaštva velikog švedskog ekonomiste Gunnara Myrdala: njegov metodološki doprinos i njegovu koncepciju stabilizacije svjetske privrede. Analizirajući Myrdalove radove (*Objectivity in Social Research, Against the Stream, Development and Underdevelopment, Asian drama, A Brief Note on Marx and Marxism*), autorica nastoji u globalu obuhvatiti Myrdalov doprinos cjelokupnoj ekonomskoj znanosti. Myrdalovoj metodi ona pristupa kroz studije kojima se Myrdal posebno bavi metodom poput studije *Objectivity in Social Research*, u kojoj su sadržana njegova predavanja iz metodologije društvenih znanosti, održana 1976. god. u St. Vincent Collegeu u Latrobe (Pensylvanija), kao i kroz niz njegovih drugih članaka. Također joj pristupa kroz studije posvećene posebnim problemima, kategorijama i pojavama u suvremenoj stvarnosti u kojima je Myrdalova metoda vidljiva i čita se iz sadržaja. Bavljenje Myrdalovom metodom, po mišljenju autorice, »znači upoznavanje bogatog iskustva u formiranju vrednosnih sudova u društvenim naukama, u određivanju ciljeva, kao i upoznavanju neopodnih elemenata logike (str. 50). Što se tiče Myrdalove društveno-ekonomske teorije, autorica je istu okarakterizirala kao teoriju kojoj nije cilj objašnjavanje svijeta, već njegovo mijenjanje. U Myrdalovu teorijskom sustavu značajno mjesto ima koncept stabilizacije svjetske privrede i čitav niz mjera koje je potrebno poduzeti da do toga dođe. Njegov koncept stabilizacije svjetske privrede prethodi svim suvremenim naporima da se smanji jaz između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Ovim problemima posebno se bavi njegovo

djelo *Asian Drama: an Inquiry into the poverty of nations*. Autorica je mišljenja da je ova Myrdalova studija (kao i ostale koje se bave problemima rasta i razvoja) posebno značajna za jugoslavenske čitaoce, budući da se Jugoslavija aktivno zalaže za promjenu stanja u odnosima između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Autorica, u ovoj tematskoj cjelini nastoji objektivno prikazati i poimanje Myrdalova odnosa prema Marxu i marksizmu.

Tematska cjelina »Samuelson o Marxu i marksizmu« posvećena je Samuelsonovim razmišljanjima o Marxu i marksizmu u kontinuitetu njihove evolucije. Samuelson je teoretičar koji pripada pravcu postkejnzijanstva, odnosno »glavnoj struji« u građanskoj ekonomskoj misli. Opća je karakteristika njegovih radova, podvlači autorica, da polemiziraju s Marxovim shvaćanjima pokušavajući neke od njih djelomično opovrći ili ih pak izmijeniti i dopuniti. U radu su data Samuelsonova gledišta (i njegova kritika) radne teorije vrijednosti, zakona vrijednosti, transformacijski problem itd. U razmatranje je uključena i kritička valorizacija Samuelsonova doprinosa od strane P. Matticka i M. Morishime.

U sljedećem poglavlju V. Pilić se bavi ekonomskim shvaćanjima neomarksista u Americi. U razmatranje su obuhvaćene ne samo koncepcije neomarksista koji žive i rade na tlu Amerike, već i gledišta drugih autora koji zastupaju neomarksistička gledišta (npr. Mandel). Posebna pažnja u ovom tematskom bloku posvećena je shvaćanjima P. Barana i P. Sweezya, ekspliciranim u njihovu *Monopolnom kapitalu*, kao i u Sweezyevoj *Teoriji kapitalističkog razvoja*. U radu je pokazana i Mattickova kritika spomenutih autora. Sweezyevo i Baranovo djelo značajno je utoliko što je poticajno za sagledavanje novih pojava u kapitalizmu. Autorica podvlači doprinos novoljevičara u naporima koje su činili i koje čine u borbi protiv dogmatskog shvaćanja marksizma i njihovo isticanje opasnosti od birokratizma.

Posljednje poglavlje knjige posvećeno je Mattickovim gledištima. U Mattickovim radovima (*Marx und Keynes, Marxismus und Monopolkapital, Krisen und Krisentheorien* i dr.) sadržana je analiza funkcioniranja zrelog kapitalizma. Većina radova ima polemički karakter. U njima Mattick kritički osvjetljava

stavove Gillmana, Barana, Sweezya, Samuelsona, Mandela.

Zaključak je autorice da zbirka Mattickovih radova obogaćuje našu literaturu, jer obuhvaća značajne probleme i najeminentnije i najvažnije suvremene autore, ali i zbog metode i nivoa analize i sinteze koju je razvio u svojim studijama. Knjiga V. Pilić je model suvremenog kritičkog preispitivanja svakog autora kroz osvjetljavanje autentičkih tekstova. Njihova gledišta međusobno su povezana u cjelinu kroz njihovu polemiku. Naglašeno je nastojanje autorice da potakne čitaoca na razmišljanje o tome koliko prezentirani tekst (posebno dijelovi o institucionalizmu i neoinstitucionalizmu) služi kao osnova za usporedbu s kretanjima u nas, u razdoblju reforme i prestrukturiranja društveno-ekonomskog i političkog sustava.

Zagorka Brunsko

Recenzija
UDK 001

Srdan Lelas

Promišljanje znanosti

Biblioteka *Filozofska istraživanja*, Zagreb, 1990.

Riječ je o internacionalno sumjerljivoj prilogu teoriji znanosti. Po konzultiranoj literaturi, po razini njene interpretacije i po jasnoći vlastitih uvida Lelas se očituje kao naš vodeći teoretičar znanosti. Njegova studija jasno određuje suvremeni pojam znanosti, za koji je karakteristično da znanost više nije vrijednosno i spoznajno niži oblik spoznaje u odnosu na teologiju i filozofiju već je samosvojni i ravnopravni oblik ljudskog odnosa prema svijetu. Riječju, ekskluzivni *jus interpretandi* ljudskog povijesnog svijeta ne pripada više samo ni filozofiji ni teologiji, već podjednako i znanostima, jer je u njima na djelu isto ljudsko nastojanje za vlastitim obitavanjem u svijetu kao i u teologiji i filozofiji. Da bi znanostima osigurao tu ravnopravnost, Lelas proširuje pojam znanosti na njeno Aristotelovo kvalitativno i na njeno novovjekovno formalno i metodološko određenje. To znači da on znanost ne razu-

mije kao kultiviranje onih danosti koje se same o sebi i neovisno o našoj intervenciji otkrivaju u prirodi i ljudskom svijetu, niti kao metodološko izazivanje prirode da se očituje u skladu s nekom teorijskom shemom ili metodičkim postulatom, već kao način proizvodnje novog i kao način ophođenja s novim. On naglašava: »Stari slogan: Znanost otkriva, tehnologija izmišlja izgleda više ne vrijedi. Nova situacija u eksperimentalnoj fizici, koja je nova jer se razlikuje i od motrenja i od klasičnog pokusa, dopušta nam da kažemo kako znanost kao i tehnologija otkriva zato što izmišlja; obje stvaraju *ex nihilo*« (str. 176).

Ovo citirano mjesto određuje točku koju Lelas doseže u svojim istraživanjima i s koje osvjetljava svoj predmet istraživanja. Ta je točka istovremeno i vrhunac i središte današnjih promišljanja o znanosti. U središtu suvremenih relevantnih teorija znanosti leži danas pojam *mašta*. Odredimo približno suvremeni pojam mašte: Mašta je sposobnost vizualizacije logike. To znači da nas mašta iz jedne verbalne, gramatičko-logički kontekstualizirane realnosti prevodi u realnost slika zvukova, dakle, stvari koje unutar logičko-gramatičkih struktura imaju posve drugačiju realnost. Svijet bi u tom smislu bio vizualizirana logika. Taj novovjekovni, pa naročito Hegelov, stav ne prihvaćaju, naravno, u tom obliku, ni Lelas ni moderna teorija znanosti. Svijet se nije iščahurio iz apsolutne logike, niti svijet ima neku svoju vlastitu imanentnu logičku strukturu, naprotiv logika i gramatika su samo jedan od medija u kojem nam je svijet razumljiv. Kakav je taj svijet izvan logičko-gramatičkih struktura ili u nekim drugim strukturama odnosno medijima, o tome možemo nagađati. Na ovoj točki analize, koju Lelas ne vodi na razini filozofije govora, već na razini odnosa znanost-tehnika, čini se Lelasu prihvatljivim da se podupre o Heideggerov nauk o *skrivanju* i *otkrivanju* istine bitka, kao na metaforu za pojavljivanje odnosno nepojavljivanje nečeg novog u postupku znanstvenog istraživanja. Mislim da ovo metaforičko baratanje Heideggerovim modelom istine kao neskrivenost nije u skladu s onim što Lelas faktički dokazuje deskripcijom odnosa znanosti i tehnike, a to je *multimedijalni* oblik pojavljivanja onog što znanosti traže, naime, nečeg novog. Držimo da bi za dokazivanje inovativne biti znanosti i tehnike, do čega je Lelasu posebno stalo,

bilo važnije Heideggerovo razlikovanje pojma smisla i pojma značenja, ali prednost ovog razlikovanja treba dokazivati kako bi se bolje razumjela dva središnja motiva Lelasove studije: *multimedijalnost* i *mašta*. Lelas sam poduzima to dokazivanje u, po našem sudu, središnjoj studiji svoje knjige: »Prijelom u novovjekovnoj prirodnoj znanosti i pitanje slobode«. O slobodi, dakako, u tom poglavlju nema ni riječi, naprotiv, riječ je o multimedijalnosti i mašti, posredstvom kojih znanosti izlaze na novu razinu svog samorazumijevanja s onu stranu slugantstva i teologiji i filozofiji, i Aristotelu i Kantu.

Ponovimo Lelasove teze i naznačimo naše primjedbe. Naravno, Lelas odmah na početku odbacuje jednomeđijsku koncepciju svijeta u smislu da je svijet u osnovi matematička konstrukcija ili pak, kao u Hegela, logički pročišćena gramatika. U opovrgavanju tog novovjekovnog sna Lelas se obzoru 20. stoljeća približava opisom moderne kritike linearne uzročnosti, ideala analitičnosti i neutralnosti motritelja.

ad. 1. Naravno, svijet nije proizvod ni logičkog, ni matematičkog božanskog proračuna. Svijet je određen s mnogo, dapače bezbroj uzroka.

ad. 2. Nadalje, logika i matematika predstavljaju izvjesne regulative ljudskog djelovanja, ali svijet sâm nije logičko-matematički strukturiran i zato je u njemu moguće individualno selektivno i lokalno djelovati (str. 129). U tom sklopu kritike logičko-matematičkog sistema Lelas uvodi pojam *konteksta*. U različitim kontekstima činjenice se drugačije ponašaju. Ovdje, po našem sudu, nedostaje pojam dekontekstualizacije, jer jedino u medijskoj, a ne u sistemskoj dekontekstualizaciji očituje se inovativna funkcija mašte. Nije riječ o tome da se fenomeni različito ponašaju u različitim sistemima (konzistentni sistemi se međusobno ne potvrđuju niti se opovrgavaju), već o tome da se oni različito ponašaju u različitim medijima. Kontekst je supstitut za pojam medija, dekontekstualizacija za pojam promijenjenog medija u kojem se javlja neka činjenica.

ad. 3. Glavni udarac novovjekovnoj znanosti zadan je uvidom da nema neutralnog motritelja pa stoga ni objektivne znanosti bez udjela istraživačkog subjekta u procesu: »Objekt znanosti pojavljuje se kao dio ek-

sperimentalnog uređaja, pu je pitanje koliko se o samostojećem i nezavisnom objektu još uopće može govoriti» (str. 129).

Citirana mota na stranici 131 Skolimovskog i Jonasa nisu u kontekstu Lelasovih teza. Oba stava su anahrona.

S metaforom *babice i osvajača* Lelas u nastavku opetovano razlikuje staru i novovjekovnu znanost, ali ono do čega mu je stalo jest da objasni vezu tehnike i znanosti kao očigledno dva različita očitovanja znanja.

Sada nastupaju teškoće ukoliko se znanost odredi kao teorija, a tehnika kao djelovanje. Lelas odbacuje takvu pretpostavku o isključivo motrilačkom karakteru teorije i o isključivo produktivnom karakteru tehnike. On nastoji znanost i tehniku dovesti u vezu unutar koje je moguće njihovo međusobno prožimanje. Tu moramo intervenirati jednom opaskom na Lelasovu koncepciju teorije kao promatranja. Promatranje i osjetilno zurenje u svijet nisu u vezi s teorijom. Osjetilni motritelj nije isto što i teoretski motritelj. Lelas tu razliku uočava, ili je ne eksplicira, već od slučaja do slučaja. Motritelj u modernom smislu i značenju pojma teorija nije onaj koji promatra stvari i procese, već onaj koji promatra gramatičko-logičke strukture neke znanstvene leksike ili nekog znanstvenog sociolekta u kojem je do intersubjektivnog značenja uzdignuto neko simboličko stanje stvari. Teoretičar, dakle, djeluje ne mijenjajući značenje leksike u gramatičko-logičkim operacijama. Njega ne zanima da li se te operacije odnose na prirodu ili ne, on se zadovoljava da one važe za leksiku. Logika i gramatika važe za neku leksiku, ali ne i za osjetilnost i tehničke naprave. U drugim medijima vrijede drugačija pravila.

Kao što je više jednostavno osjetilnog i logičkog motrenja intersubjektivno razumljivi govor tako je za Lelasu i Jonasa *tertium comparationis* između znanosti kao teorije i tehnike kao prakse ili djelovanja, *poete experiment* odnosno eksperimentalni uređaj.

Lelas se slaže s Jonasom da je moderna znanost primjenjiva, jer je eksperimentalna. U obzoru govora, moglo bi se reći. Gramatika hrvatskoga govora je primjenjiva jer se pomoću nje možemo sporazumjeti s drugim ljudima. To nam je sporazumijevanje moguće stoga što je leksika već tako gramatički

preparirana da se pokorava pravilima gramatike i tako omogućuje sporazumijevanje. Ovaj je stav razumljiv i usporediv s Lelasovim određenjem eksperimenta samo onda ako imamo u vidu bitnu medijsku razliku između pisanog i govornog govora. Pisani govor razumljiv je samo u logičko-gramatičkom kontekstu, govorni govor samo u osjetilnom kontekstu, odnosno *situacijski*. Situacijski i logički kontekst mogu se povezati samo onda ako se situacijski kontekst uspije reducirati ili prevesti na logički. Eksperimentalni uređaj je, dakle, analogno tome, konstrukcija u kojoj se zbiljsko ponašanje prirode preparira tako da se u njemu priroda počinje ponašati u skladu s jednim teoretskim nacrtom. Između djevičanske prirode i motritelja stoji, dakle, eksperimentalni uređaj koji ih posreduje. Priroda se očituje samo kroz taj medij. Kada eksperimentalni uređaj ne bi ništa mijenjao na prirodi koja se u njemu očituje, bio bi suvišan. Kazati da pomoću dalekozora vidimo isto što i golim okom, ali sada iz veće daljine, bilo bi posve naivno. Trebalo bi se u tom slučaju samo približiti objektu promatranja i dalekozor bismo mogli odbaciti. Svaki eksperimentalni uređaj mijenja objekt promatranja jednostavno stoga što ga premješta u drugi medij i što ga zahvaća u drugačijim preduvjetima. Odnos između zbiljske i mikroskopske slike stvari razlikuju se isto toliko kao odnos zbiljskog događaja i njegova zapisa. Nije jasno da li Lelas dijeli ili opovrgava ovo mišljenje, jer on kaže: »Vješt izrađivači i korisnici instrumenata demonstriraju svoju vještinu upravo u tome da nađu put kroz taj splet osobina na kojem će otkriti sve osobitosti instrumenata i uspješno ih ili korigirati ili isključiti iz konačnog rezultata« (163). Naravno, htjelo bi se dobiti prirodan ili neprepariran, djevičanski uvid u prirodu. Ali upravo to nije moguće jer priroda je u eksperimentalnom uređaju nazočna upravo u njegovoj konstruiranoj logici i, čim u daljini više ne vidimo brod, jer smo odbacili dalekozor, mi ponovno uživamo u praznoj pučini. San o djevičanskoj nazočnosti prirode u uređaju nije samo nestvaran već i besmislen. Uređaj mijenja smisao prirode, ne i prirodu samu, i tako proširuje spoznaju u izmijenjenom mediju. Novo se pojavljuje prolazeći kroz različite medije ili artefakte, kako kaže Lelas. Slažemo se s Lelasom kada zaključuje »...znanstveni instrumenti su ljud-

ski artefakti posve slični svim drugim ljudskim artefaktima, osim naravno u njihovim svrhama» (164). Ono što nam nedostaje u tom stavu je Lelasovo izbjegavanje da uzme u obzir dva univerzalna artefakta koja dominiraju svim drugim, a to su logika i gramatika kao artefakti koji su strukturalno prisutni u svim drugim artefaktima i koji sve druge artefakte uspijevaju logičko-gramatički preparirati. Na univerzalnosti govora počiva i razlika filozofije i znanosti. Lelas samo kaže: »Ono što je izvedeno na vidjelo mora biti podatno verbalizaciji, simbolizaciji i ako je moguće matematizaciji« (164). On ne vidi da je logičko-matematička i gramatička struktura već prethodno bila neprimjetno ukalkulirana u eksperiment i zato se javlja na kraju kao verbalna. Naravno, logika i gramatika nisu svojstva govora, već svojstva pisma, jer samo je pismo logički strukturirano, neki govor prije pisma ravna se prema situaciji, a ne prema logici. Prije pisma nema logike i gramatike, a prije logike i gramatike nema nikakve znanosti. Pa ipak, na pojmu eksperimenta Lelas u stvari tvrdi isto što i mi, samo na drugi način.

Kada opisuje makroskopske pokuse, Lelas uzima u obzir da se objekt opažanja mijenja. Pritom, naravno, ostaje otvoreno pitanje da li se objekt mijenja osjetljivo ili kategorijalno i strukturalno. Dakako, on se mijenja i na jedan i na drugi način. Mi tvrdimo da su strukture po inerciji pismene civilizacije uvijek logičko-gramatički strukturirane i da promjenom tih gramatičko-logičkih struktura dolazi do mijenjanja značenja leksike, ali jasno, i obrnuto. Logičko-gramatičke strukture imaju u govoru kao univerzalnom mediju funkciju relativne stabilnosti značenja leksike. Lelas će reći: »Zahtjev za stabilnošću i ponovljivošću implicira i osigurava neovisnost eksperimentalnog uređaja od njegova karaktera i od specifičnog mjesta i vremena njegova stvaranja« (166). Danas možemo razumjeti Aristotela ne samo zbog toga što razumijemo grčku leksiku nego zato što imamo istu gramatiku kao i Grci. Preduvjet stabilnosti i ponovljenosti eksperimenta osiguran je strukturalno. Mogućnost verbalizacije te strukture leži u tome što je eksperimentalna struktura ili konstrukcija već unaprijed bila vođena logičko-gramatičkim umom. Stoga možemo reći da »uloga eksperimentatora nije uloga babice koja iz utrobe

prirode izvodi na vidjelo skrivena bića« (166), kako kaže Lelas u Heideggerovu smislu, već da se u eksperimentu bića određuju tako da bi nam bila razumljiva. Skrivena bića nisu izvorna bića već upravo onakva bića kakva možemo razumjeti u obzoru našeg iskustva od 2000 godina literarnosti. Budući da se sve dade verbalizirati i matematizirati, možemo zaključiti da taj logički horizont razumijevanja svega što jest, nije statičan nego povijesno primjenjiv. U tom smislu povijest fizike nije neutralna spram aktualnih istraživanja. Naprotiv, Lelas izričito kaže: »Ono što suvremenoj filozofiji znanosti manjka jest razumijevanje načina na koji teoretiziranje i eksperimentiranje prepliću jedan drugog« (181). Prevođenje s jezika pojmova na jezik djelovanja jest taj složeni proces modernog znanstvenog proizvođenja novog (181). Bilo bi zanimljivo čuti što Lelas podrazumijeva pod sintagmom umijeća koje se ne može verbalizirati. Svako se umjeće može prevesti u drugi medij, u slike (film) ili u logičke strukture, dakako s gubicima i dobicima.

Na kraju možemo kazati, Lelas, zbog zanemarivanja uloge univerzalnog medija, naime, govora i pisma, dopire u svojim analizama u opasnost da bude shvaćen kao prosvijećeni neokantovac i da mu se nesumnjiva zasluga zbog uočavanja multimedijskog fakta znanstvenistraživačke prakse zamjeri zbog transcendentizama. Pojedini mediji ne stoje u međusobnim transcendentnim relacijama, oni ne omogućuju jedni druge, već su u semantičkim relacijama koje je moguće transkribirati jednu u drugu, i pritom se zbivaju takve semantičke promjene koje imaju težinu inovacija koje Lelas empfički naziva razotkrivanjem. Mediji se međusobno semantički dekontekstualiziraju. Ono novo nije ništa drugo nego dekontekstualizacija onog što je prije toga važno kao samorazumljivo. Dekontekstualizacija teorije zbiva se u djelovanju dekontekstualizacija djelovanja u teoriji. Drugo je pitanje što te procese opterećuju logika i gramatika kao do sada priznati univerzalni mediji. Oni su, međutim, dekontekstualizirani kompjuterom, a o tome Lelas ne govori. Kao što su gramatika i logika u nekoj pradoha racionalizirale uporabu leksike i njenu vezanost uz situaciju, tako danas kompjutori dekontekstualiziraju logiku i gramatiku i postaju brži i univerzalniji uređaji, ali artefakti za manipulaciju cjelokupnim

znanjem, koje je logički nepregledno i nedostupno. Naravno, binarni način pamćenja nije identičan svojoj prezentaciji na zaslonu. Taj bitni raskorak između forme pamćenja i izraza identičan je onoj dekontekstualizaciji govora koja se dogodila pronalaskom pisma. Poslije pronalaska pisma i govor je postao nešto drugo, čak i onda kada je pobijedio fonetski princip koji je oponašao govor. S kompjutorom ne nastupa binarizacija mišljenja odnosno binarizacija izraza već mogućnost univerzalne kombinatorike s oblicima izraza. To znači da je binarno

pohranjeno znanje moguće reaktivirati ne samo u logičko-gramatičkim sferama već u slikama, pokretnim slikama, grafikama, zvukovima i drugim oblicima slobodnih analogija, slobodnih od logičko-gramatičkih analogija koje su milenijima služile i vrijedile kao univerzalne. Kompjutor osvještava multimedijalnost nosilaca značenja, kao i multimedijalnost smisla kojem korespondiraju različiti nosioci značenja.

Davor Rodin

POLITOLŠKE TEME

Priloga politike

Študentski i demokracija

Priloga za razvoj demokracije države

Ispravni stran

POLITIKA I EKONOMIKA

MEDUNARODNI POLITIČKI I EKONOMSKI ODNOSI

SOCIOLŠKE TEME

Politika i novinarstvo

Žrtvovanje i politika

Politički svijet

PREVODI

INTERVIEW

POLEMIKE

Recenzija: politika, osvrti

Študentski i demokracija, informacija

Priloga: politika, osvrti

1989-1990

Priloga: politika, osvrti, medunarodni odnosi

Autorski tekst

Priloga: politika, osvrti, medunarodni odnosi